

Lawrence Durrell

Ο ελληνικός κόσμος στο έργο του Βρετανού συγγραφέα

Ακολουθώντας τα βήματα του τότε στενού του φίλου, George Curwen Wilkinson, ο Lawrence Durrell προσγειώθηκε, μαζί με τη σύζυγό του Nancy, στην Κέρκυρα τον Μάρτιο του 1935, για να διαπιστώσει ότι το νησί ήταν «ακριβώς αυτό που έψαχναν και κάτι παραπάνω», σύμφωνα με το γράμμα του φίλου του, που τον καλούσε να τον συναντήσει εκεί. Πάντως, ο George Curwen, όπως αποκαλύφθηκε πενήντα χρόνια αργότερα, πολύ μετά τον θάνατό του, είχε ενταχθεί στις τάξεις του (ιδρυ-

θέντος το 1939) Σώματος Ειδικών Επιχειρήσεων (Special Operations Executive-SOE) του Βρετανικού Υπουργείου Στρατιωτικών, έχοντας δώσει όρκο σιωπής ότι ποτέ του δεν θα αποκαλύψει σε κανέναν τις δραστηριότητές του ως πράκτορας των βρετανικών μυστικών υπηρεσιών. Πολλά από τα στρατευμένα μέλη του SOE ήταν διάσημοι διανοούμενοι, μελετητές και συγγραφείς.

Η Ελλάδα αυτής της περιόδου μπορούσε να προσφέρει στον ταξιδιώτη οτιδήποτε άλλο εκτός από έναν παράδεισο, διότι επικρατούσε πολιτική ρευστότητα και αστάθεια, αποτέλεσμα των αλληπάλληλων πολέμων και πραξικοπημάτων.

Και, σύντομα, η χώρα μεταμορφώθηκε σε ένα από τα πεδία της παγκόσμιας κρίσης που δημιούργησε ο δεύτερος μεγάλος πόλεμος. Ήταν έτος ραγδαίων εξελίξεων για την Ελλάδα, καθώς οι πολιτικές εξελίξεις του έτους αυτού, καθώς και των επόμενων προπολεμικών ετών,

σημαδεύτηκαν από το Κίνημα της 1ης Μαρτίου 1935, με πρωταγωνιστές από τη μια τους κινηματίες βενιζελικούς αξιωματικούς και από την άλλη την αντιβενιζελική κυβέρνηση (Κυβέρνηση Παναγή Τσαλδάρη), και ιδιαίτερα ορισμένα στοιχεία που απεργάστηκαν την πολιτειακή

Παλαιοκαστρίτσα, Κέρκυρα (Lawrence Durrell, *Lear's Corfu*, 1965, 31).

αλλαγή λίγους μήνες αργότερα. Ο ερχομός στην Κέρκυρα, ήταν η πρώτη επαφή του Durrell με τον κόσμο της Μεσογείου. Νωρίς ξεριζωμένος από την Ινδία, όπου είχε γεννηθεί και περάσει την παιδική του ηλικία, ως γιος ενός αποικιακού μηχανικού, ο Durrell δεν ένιωθε ποτέ σαν στο σπίτι του στη γη των προγόνων του. Σε μια επιστολή προς τον George Wilkinson, ο Durrell έδειξε ξεκάθαρα τον ενθουσιασμό του:

«Η Κέρκυρα είναι το ιδανικό μέρος για να χρησιμοποιηθεί ως βάση για εξερεύνηση της Μεσογείου: Η Νάνσυ είναι παθιασμένη για να εξετάσει τα ίχνη της πρώιμης βυζαντινής ζωγραφικής κάτω από αυτήν την ακτή της Ελλάδας, ενώ εγώ είμαι τρελός να φθάσω στην Κνωσό και να εξετάσω τα ίχνη του μινωικού πολιτισμού [...]».

Αυτή είναι η ειδυλλιακή εκδοχή που συναντάμε κάθε φορά που ψάχνουμε πληροφορίες σχετικά με τον Durrell και για τη σχέση του με την Ελλάδα. Ίσως τα χρόνια της Κέρκυρας να ήταν για τον συγγραφέα, πράγματι, τα καλύτερα της ζωής του, παρ' όλη την πολιτική αστάθεια που χαρακτηρίζει την Ελλάδα εκείνη την εποχή.

Ο L. Durrell και η Nancy στο Λευκό Σπίτι, στην Κέρκυρα.

«Ο Οδυσσέας», θα γράψει μετά από χρόνια στο βιβλίο του *Τα ελληνικά νησιά* «θα πρέπει να συνάντησε τη Ναυσικά στην Παλαιοκαστρίτσα· δεν είναι δυνατόν να πιστέψουμε κάτι άλλο. [...] Σ' αυτό το στάδιο πρέπει να επισκεφθείς τη Μέδουσα στο Μουσείο της Κέρκυρας.

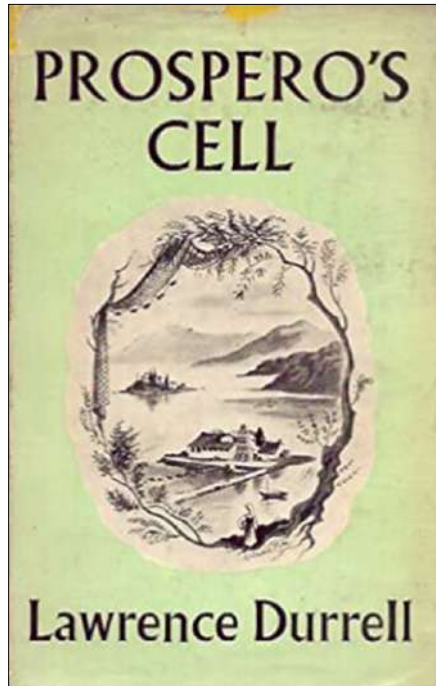
Γιατί αυτή, η μητέρα των Γοργόνων, ήταν προφανώς ο φύλακας του χθόνιου ελληνικού κόσμου, όπως ακριβώς ο Άγιος Σπυρίδωνας είναι ο φύλακας του βυζαντινού και του νεότερου κόσμου. Η Μέδουσα [...] επιβάλλει αμέσως τη σιωπή στο νου και την καρδιά του παρατηρητή που δεν μένει ασυγκίνητος από το μύθο που εκφράζεται στη γλυπτική. Το τρελό χαμόγελο, τα εξογκωμένα μάτια, οι φιδίσιοι βόστρυχοι, η διχαλωτή γλώσσα που κρέμεται όσο πιο έξω γίνεται – δεν είναι καθόλου περιεργό που απολίθωνε τους ανθρώπους αν τολμούσαν να την κοιτάξουν!»

Στο 5ο κεφάλαιο του έργου *Σπηλιά του Πρόσπερον*, «Ιστορία και εικασίες», ο Durrell αναρωτιέται για τα μέρη της Κέρκυρας όπου μπορεί να ήταν ο Οδυσσέας. Με αυτόν τον τρόπο, τρεις πόλεις ανταγωνίζονται για τον τόπο συνάντησης του Οδυσσέα και της Ναυσικάς, η Κασόπη (στα βόρεια), ο κόλπος στο Ποντικονήσι (νότια της πόλης της Κέρκυρας) και η Παλαιοκαστρίτσα (στη βορειοδυτική ακτή). Οι αποστάσεις μπορεί να μην συμπίπτουν με αυτές που δίνονται στην Οδύσεια, αλλά όπως λέει ο Durrell «είναι απαραίτητο σε αυτό το μαγευτικό νησί το

τοπίο του να γλυκναιίνεται από μια τέτοια φαντασία...».

Στην Κέρκυρα ο Durrell θα γνωρίσει, ανάμεσα στους άλλους ντόπιους, τον Δρα Θεόδωρο Στεφανίδη γεννημένος κι αυτός στην Ινδία, όπου ο πατέρας του εργαζόταν σε διεθνή τεχνική εταιρεία. Γνωρίζοντας άριστα την αγγλική γλώσσα, ο Στεφανίδης, ακτινολόγος, επιστήμονας και συγγραφέας, θα αναπτύξει πολύ στενή σχέση με τον Lawrence αλλά και με τον αδερφό του Gerald Durrell. Ο Στεφανίδης, με ενδιαφέροντα που περιλάμβαναν μεταξύ άλλων τομείς όπως η βιολογία του γλυκού νερού, η αστρονομία, η ιστορία ή η λογοτεχνία, έχοντας εργαστεί στην εκστρατεία κατά της ελονοσίας σε Θεσσαλονίκη και Κύπρο και συγγράψει πλήθος σχετικών άρθρων, και από τους πρώτους που μετέφρασε σύγχρονη ελληνική ποίηση στα αγγλικά, θα έχει σημαντική επίδραση στη σκέψη των δύο Durrell, ο ένας εκ των οποίων, ο Gerald, τον αναφέρει ως «μέντορα» και «φίλο» του, χωρίς την καθοδήγηση του οποίου δεν θα είχε επιτύχει τίποτα. Ο Στεφανίδης έπαιξε σημαντικό ρόλο στην εισαγωγή του Lawrence Durrell στην Ελλάδα. Όχι μόνο ο Durrell απέκτησε μέσω του Στεφανίδη πρόσβαση στη γνώση του ελληνικού πολιτισμού και ιστορίας, αλλά βρήκε επίσης σε αυτόν μια ανοιχτή θύρα προς τη σύγχρονη ελληνική λογοτεχνία. Ως λάτρης της ποίησης, αλλά και ως οπαδός των φιλελεύθερων ιδεών του ηγέτη του ελληνικού εθνικού απελευθερωτικού κινήματος Ελευθέριου Βενιζέλου, ο Στεφανίδης είχε πολλούς φίλους στους Βενιζελικούς λογοτεχνικούς κύκλους στην Αθήνα. Άλλωστε ο Στεφανίδης εισήγαγε τον Lawrence Durrell στην τοπική κοινωνία της Κέρκυρας και αργότερα στην πνευματική ελίτ της Αθήνας, όπου ο Durrell μπόρεσε να συναντήσει, μεταξύ άλλων, τον Γιώργο Σεφέρη και τον Γιώργο Κατσιμπάλη, και τον ζωγράφο και γλύπτη Νίκο Χατζηκυριάκο-Γκίκα, ο οποίος έγινε στενός φίλος του, όταν ο Durrell έφυγε από την Κέρκυρα και μετακόμισε στην Αθήνα. Ο Lawrence Durrell αναφέρει σε μια ομιλία του στο Κέντρο Πομπιντού στο Παρίσι, τον Στεφανίδη ως έναν από τους εμπνευσμένους «θεϊούς» του, μαζί με τους Henry Miller, Γιώργο Σεφέρη και Γιώργο Κατσιμπάλη.

Το *Μαύρο Βιβλίο* το γράφει (1938), ενθαρρυσμένος από τον Henry Miller, στην Κέρκυρα. Τον Durrell εκείνο που τον απασχολεί είναι η ωραία φύση της Κέρκυρας. Τούτο το καλοκαίρι θέλει να ξεκουραστεί, να ξεχάσει όλες τις αγωνίες

Το εξώφυλλο του βιβλίου του L. Durrell *Prospero's Cell*.

Θεόδωρος Στεφανίδης (1896-1983).

Γοργώ. Αέτωμα ναού Αρτέμιδος Κέρκυρας, 590-570 π.Χ. (φωτ. Αρχαιολογικό Μουσείο Κέρκυρας).

Ο Durrell με τον Κατσόιμπαλη στα Προπύλαια της Ακρόπολης των Αθηνών.

του για επιτυχία. Σε μια επιστολή που εστάλη στον Henry Miller τον Οκτώβριο, ο Durrell εκφράζει τη χαρά του που ζει ως «ξένος» στην Κέρκυρα: «Είμαι μόνος για την ώρα. Η Νάνσυ πήγε στην Αθήνα. Δεν μιλώ παρά ελληνικά. [...] Παίρνω μαζί μου μια Οδύσεια, μεταφρασμένη στα απλά ελληνικά για μαθητές, την οποία μπορώ να διαβάσω εύκολα. Η γλώσσα έχει γλυκιά και νευρώδη γεύση». Από την περίοδο αυτή θα αρχίσει μια μακρά και γόνιμη αλληλογραφία μεταξύ του Durrell και του Henry Miller. Οι φήμες για πόλεμο δεν ταράσσουν τη γαλήνη του. Νομίζει πως ένα δίχτυ φωτός τον τυλίγει. Ακόμα και τη νύχτα στον ύπνο του αυτό το φως γλιστράει σαν το νεράκι, που κυλάει πάνω στα βότσαλα. Κι όταν ξεπροβάλλει το καινούργιο φεγγάρι στον ουρανό, βάζει δύο κουβέρτες στη βάρκα του και ξεκινάει για τον κόλπο του Φαύνου, να κοιμηθεί εκεί. Παίρνει μαζί του και τη μετάφραση της Οδύσειας για μαθητές, το Λεξικό του κι ένα ρεβόλβερ μη και συναντήσει Αλβανούς στον κόλπο κι ακόμα ένα στυλό· μπορεί και να εμπνευστεί κάποιιο ποίημα. «Γεύομαι το κάθε δευτερό-

λεπτο, γράφει, σαν τη γευστική σταγόνα του ελληνικού λαδιού από ώριμες ελιές».

Το 1939, σε ένα γράμμα του προς τον Miller, ο Durrell εκφράζει ανησυχίες γιατί τα πράγματα δεν φαίνεται να πηγαίνουν καλά: «Απλούστατα, δεν ξέρω τι να κάνω. Να επιστρέψω στην Κέρκυρα με τους Ιταλούς έξω από την πόρτα μας; [...] Ή ΝΑ ΠΑΩ ΣΤΗΝ ΑΜΕΡΙΚΗ. [...]». Την ίδια χρονιά βρίσκεται στην Αθήνα και δουλεύει στο Γραφείο Πληροφοριών της Βρετανικής Πρεσβείας ως ανεπίσημος σύμβουλος Τύπου, χάρη στις γνώσεις της ελληνικής γλώσσας και της Ελλάδας, που απέκτησε στην Κέρκυρα το προηγούμενο διάστημα. Τον Μάιο του ανακοινώνει στον Miller την απόφασή του να επιστρέψει στην Κέρκυρα γιατί «Πιθανώς δεν θα ξεσπάσει πόλεμος».

Το 1940 ο Durrell διδάσκει αγγλικά στην Αθήνα στο Βρετανικό Συμβούλιο και από τότε θεωρεί τον εαυτό του «περιπατητικό δάσκαλο των Αγγλικών». Μένει στην οδό Αναγνωστοπούλου 40 στο Κολωνάκι και αργότερα, τον Νοέμβριο του 1940, διδάσκει στην Καλαμάτα. Η ατμόσφαιρα του πολέμου είναι παντού

απλωμένη. Συναντιέται με τον Κατσόιμπαλη και τον Σεφέρη. Σε ένα γράμμα του Durrell προς τον Άλλαν Τόμας διαβάζουμε: «Κάθε Κυριακή μαζευνόμαστε στο σπίτι του Κατσόιμπαλη στο Μαρούσι (στ' ανεμοδαρμένα ύψη) κι εκεί κάνουμε λογοτεχνική πολιτική. Ο Απρίλης είναι στο τέλος του και τα βουνά είναι ακόμα σκεπασμένα με χιόνι. Ο αέρας είναι δροσερός σαν αιθέρας και ηλεκτρισμένος». Σε ένα άλλο γράμμα του προς τον Miller, τον Μάρτιο της ίδιας χρονιάς, γράφει: «τα πράγματα έχουν αλλάξει πολύ εδώ από τότε που έφυγες, καινούριοι και περισσότεροι εχθροί στον ορίζοντα, το σύστημα σφίγγει, σε σημείο που πρέπει να εξαντλήσω κάθε περιθώριο ανωνυμίας ώστε να αποφύγω να με πετάξουν έξω από το Συμβούλιο. Όλα έπαψαν να είναι προσωπικά: λογοκρισία παντού, τα γράμματα τα κρατούν και τα προωθούν στην κυβέρνηση [...] Επομένως, αγαπητέ Η., να είσαι επιφυλακτικός, γιατί μονάχα ένας Θεός ξέρει τι μπορούσες να είχες πει για μένα που θα μπορούσε να παρερμηνευτεί από τους επίσημους μπόγιες. Είναι απλούστατα θέμα τακτ [...]».

Το 1940 ο Durrell έγραψε τα *Ελληνικά Ποιήματα* (τα οποία ηχογράφησε τον Σεπτέμβριο του 1962). Τους έδωσε τίτλους από τα μέρη που επισκέφθηκε: *Νεμέα, Στο Άργος, Στην Αρκαδία, Ασφόδιλοι* κλπ. Αλλωστε ως ποιητής ξεκίνησε δημοσιεύοντας την πρώτη του συλλογή, η οποία απέσπασε εξαιρετικές κριτικές το 1931, σε ηλικία 19 ετών. Αλλά και σε μεγάλη ηλικία συνέχισε να γράφει και να δημοσιεύει ποιήματα, τα οποία θεωρούνται εφάμιλλα των καλύτερων πεζών του:

«Σ' αυτή τη χώρα συναντάς πάντα τον Αγαμέμνονα, τον Αγαμέμνονα η φωνή του νερού πέφτει στα μαλλιά μες σε σπηλιές, το σφυρί του λιθοθραύστη στους τοίχους, όνομα κρατημένο πιο γερά στους κύκλους του γυμνού γροαντή κι από αυτά τα κλάμνα. [...] Αλήθεια, εμείς οι κληρονόμοι που περνάμε από εδώ με τη σιγουριά του ρακένδυτου επισκέπτη δεν μπορούμε να σηκώσουμε τα φαντάσματα κάτω από την αρχαία πέτρα με τον κρόο ήχο της Αγγλικής. Η αληθινή μας πατρίδα ανήκει στον αετό, τον νύθουμε να στριφογυρνάει στους τάφους του».

Η μυθοποίηση των τόπων όπου ζούσε είναι βασικό στοιχείο των λογοτεχνικών του αναζητήσεων. Ο Durrell στα βιβλία του έγραφε για τη ζωή του σαν να ήταν η σκιά του εαυτού του. «Στην Ελλάδα υπάρχει ένα σημείο που το ηλιόφως και το εσωτερικό φως ενώνονται. Ειδικότερα όταν περικυκλωνόμαστε από μνημεία, υπολείμματα και ερείπια. Αυτό το πλήθος των μνημείων είναι τόσο βαρετό που μόνο για να ξεφύγει κανείς από τον εκνευρισμό μπαίνει στον πειρασμό να τα ξαναζήσει και να βάλει ζωή μέσα τους».

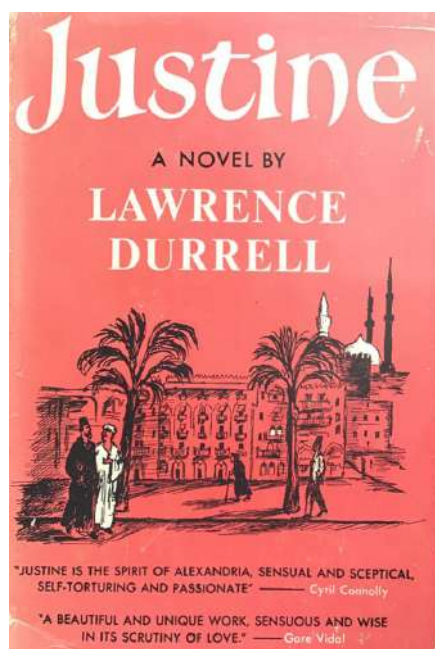
Τον Απρίλιο του 1941 οι Ναζί εισβάλλουν στην Ελλάδα. Ο γερμανικός στρατός μπαίνει στην Αθήνα, ο πρωθυπουργός Αλέξανδρος Κορυζής αυτοκτονεί, το ίδιο και η συγγραφέας Πηνελόπη Δέλτα· η ναζιστική σημαία υψώνεται στην Ακρόπολη και ο Εύζωνας Κωνσταντίνος Κουκκίδης θυσιάζεται, τυλιγμένος με μια ελληνική σημαία. Ο Durrell, όπως πολλοί Έλληνες, κατόρθωσε να διαφύγει στην Αίγυπτο· φεύγει νύχτα, με καΐκι από την Καλαμάτα μέσω Κρήτης, με τη γυναίκα του για την Αλεξάνδρεια, όπου εργάζεται στη Βρετανική Προεβία του Καΐρου ως εντεταλμένος τύπου. Εκεί θα βρεθεί μαζί με τον Σεφέρη. Τριακόσιες χιλιάδες Έλληνες ζούσαν στην Αλεξάνδρεια και εκδίδουν αριστέες εφημερίδες και περιοδικά.

Το 1943 εκδίδει τα ποιήματά του *Ιδιαιτέρα Χώρα*, όπου ο συγγραφέας, όπως σχολιάζει ο G.S. Fraser, «πηγή έμπνευσης του είναι η Ελλάδα». Τον εμπνέουν οι καλλιτεχνικοί της θησαυροί, τ' αθάνατα αριστουργήματα της αρχαίας ελληνικής τέχνης [...]. Σε ένα γράμμα από αυτή την περίοδο προς τον Μίλλερ γράφει: «Είμαι στην Αλεξάνδρεια, ερείπιο από τον πόλεμο. Δεν μπορώ να εργαστώ όπως θέλω. Βλέπω τον Σεφέρη και έχουμε πρόσφατα νέα από τον Κατσιμπαλή. Εργάζομαι τώρα ένα βιβλίο με φόντο το ελληνικό τοπίο -φυσικά την Κέρκυρα». Το βιβλίο που δοκιμάζει να γράψει είναι *Στη σπηλιά του Πρόσπερον*, που θα εκδοθεί το 1945.

Αμέσως μετά ακολούθησε ο *Σκοτεινός Λαβύρινθος* «μια παράξενη κοσμολογική ιστορία για επτά μοντέρνους Ευρωπαίους τουρίστες, που χάνονται μέσα στον Λαβύρινθο της Κρήτης, που ο Μινώταυρος ξαναρχεται». Στην Αλεξάνδρεια γνωρίστηκε με τη γυναίκα που θα γίνει δεύτερη σύζυγός του, την Eve Cohen από την οποία εμπνεύστηκε τη Ιουστίνη, την πρωταγωνίστρια του πρώτου μέρους του έργου του *Αλεξανδρινό Κουαρτέτο*. Ο Lawrence Durrell υπήρξε αδηφάγος στη

Η Αλεξάνδρεια της περιόδου του Β' ΠΠ είναι το σκηνικό του *Αλεξανδρινού Κουαρτέτου* του L. Durrell.

Το εξώφυλλο του βιβλίου του L. Durrell *Justine*.

ζωή, όπως και στη λογοτεχνία. Φύση ανήσυχη έζησε ως εκπατρισμένος και, όπως αποκαλύφθηκε μετά τον θάνατό του, ποτέ δεν απέκτησε τη βρετανική υπηκοότητα. Πάντως η ζωή του Durrell και κυρίως οι μη λογοτεχνικές δραστηριότητές του σε όσες χώρες έζησε υπήρξαν τουλάχιστον ασαφείς: στην Κύπρο, επί παραδείγματι, ακόμη και σήμερα πολλοί θεωρούν ότι λειτουργούσε καθαρά ως πράκτορας της Βρετανίας τη δεκαετία του 1950· το ίδιο ισχύει και για τον ρόλο που διαδραμάτισε στην πρώην Γιουγκο-

σλαβία, στα Δωδεκάνησα και στην Αίγυπτο.

Στη δεκαετία του 1950 και του 1960, θα του ανατεθούν από τη βρετανική κυβέρνηση διάφορες θέσεις, στη Ρόδο, την Αργεντινή, τη Γιουγκοσλαβία, και την Κύπρο. Τα Χριστούγεννα του 1945 επισκέπτεται την Πάτμο και περνάει τις γιορτές μαζί με τον Πατέρα Πορφύριο. Μαζί με τις ευχές του για τα Χριστούγεννα γράφει στον Miller: «Ένα μικρό νησί η Πάτμος με στέμμα της το Μοναστήρι με τις επάλξεις, τους λευκούς τοίχους του και τους περιεργούς πυργίσκους. Μια εκθαμβωτική λευκότητα και παιχνιδίσμα φωτός σα να περπατάς στην καρδιά ενός κρύσταλλου. Κι όπως κουβέντιαζα μια μέρα στο Μοναστήρι με τον ηγούμενο, ο ουρανός άρχισε να σκοτεινιάζει κι η θάλασσα κάτω πήρε το χρώμα μιας λίμνης πίσσα. Ήταν ένα κεφάλαιο από την Αποκάλυψη. Κι έπεφτε πράσινη βροχή απ' τις σχισμές του σύννεφου. Κι άνοιγαν ραγάδες φωτός που παιχνιδίζε στο σκοτάδι σαν αχτίδα προβολέα. Και στη σιγή βρόντηξε ο κεραυνός, σαν ένα βαρύ, μεταλλικό γκόνγκ. Και κόπηκε η λαλιά του ηγούμενου, σα να του είχαν ξεριζώσει τη γλώσσα. Είναι θαυμαστό τούτο το νησί των φαντασμάτων. Πρέπει να το επισκεφθείς».

Στο Λονδίνο, το 1948, τρώει συχνά σε ένα ιταλικό εστιατόριο με τον φίλο του Θεόδωρο Στεφανίδη. Συχνά του λέει «καλύτερα να λιμοκτονεί κανείς στην Αθήνα παρά οπουδήποτε αλλού. Το κλίμα εκεί είναι εξάισιο, ώστε να αισθάνεσαι καλά». Πουθενά δεν βρήκε

Ι.Μ. Πάτμου.

Το λιμάνι της Κερύνειας, τη δεκαετία του '50.

το ψυχικό κλίμα της Ελλάδας, όπου κι αν πήγε. Στην Ελλάδα κάθε πόλη έχει έναν οικείο, αγαπητό ήχο. Αγαπάει τους Έλληνες, τη γλώσσα τους και ο ίδιος αισθάνεται το χαρακτηριστικό ελληνικό φως, το ημιδιάφανο χρωμάτισμα των τοπίων της να είναι η πραγματική, καλλιεργητική του κληρονομιά. «Ελα», λέει στον Miller, «[...] να πάμε στην Ελλάδα, να περάσουμε το καλοκαίρι στην Πάτμο, γυμνοί σα γλυπτό· λίγα περιβόλια με οπωροφόρα δέντρα, ένας χείμαρρος, η γαλάζια θάλασσα κι η Αποκάλυψη».

«Το σπουδαίο είναι», γράφει στο βιβλίο του Τοπίο και χαρακτήρας, «να δοκιμάζεις να ταξιδεύεις με τα μάτια της ψυχής ολάνοιχα κι όχι να προσέχεις στις υπερβολικές ουσιαστικές πληροφορίες.

[...] «Δέκα λεπτά εσωτερικής συνταύτισης θα σας κάνει να νιώσετε το ελληνικό τοπίο, θα σας δώσει τις γνώσεις, που δεν θα μπορούσατε να έχετε αν είκοσι χρόνια μελετούσατε αρχαία ελληνικά κείμενα...».

Το 1949 βρίσκεται για λίγο στη Θεσσαλονίκη, καλεί τον Miller «να έρθει στην Ευρώπη, ν' ανανεώσει τον εαυτό του, να προεκτείνει το γραψιμό του σε κάποιο νησί της Ελλάδας, να πάρει μια καινούργια θέση στη ζωή, να περπατήσουν μαζί στ' αγάλματα της Δήλου, να κουβεντιάσουν σα δυο ανανεωμένοι άνθρωποι».

Στην Κύπρο ο Durrell έφθασε το 1956 και εγκαταστάθηκε στο Μπέλα Παίς της Κερύνειας, όπου δίδασκε αγγλική φιλο-

λογία στο Παγκύπριο Γυμνάσιο, επί της ουσίας ωστόσο φαίνεται ότι εργαζόταν για τις μυστικές υπηρεσίες της χώρας του· είχε αναλάβει τη θέση του Διευθυντή του [Βρετανικού] Γραφείου Τύπου και Πληροφοριών, καθώς και του Ραδιοφωνικού Σταθμού της Κύπρου, έχοντας υποβάλλει τα πλήρη διαπιστευτήριά του στον Αγγλό Κυβερνήτη της Κύπρου, δηλώνοντας ότι εξακολουθεί να είναι «ο πλέον πιστός σας υπηρέτης». Ο Ραδιοφωνικός Σταθμός Κύπρου ιδρύθηκε και λειτούργησε με σκοπό, μέσω των δελτίων ειδήσεων, των μουσικών εκπομπών, των συνεντεύξεων και της ψυχαγωγίας, να κερδίσει σε επιρροή και στήριξη στο νησί και να βρει υποστηρικτές της βρετανικής αποικιακής πολιτικής. Ο πρώτος που διαπίστωσε μια παράξενη και απωθητική συμπεριφορά στον κάποτε εύθυμο και σαρκαστικό «φιλέλληνα» Durrell ήταν ο Γιώργος Σεφέρης, αρκετά χρόνια αργότερα, ως αποτέλεσμα της συνάντησής τους στην Κύπρο, το 1953. Ο Σεφέρης εξέφρασε τη δυσαρέσκειά του για τον Durrell, ενοχλημένος προφανώς από το γεγονός πως ο πρώην συμπολεμιστής, που εμφανιζόταν και ως φιλερηνιστής, είχε αναλάβει την προώθηση της πολιτικής της αγγλικής κυβέρνησης εναντίον του αγώνα των Κυπρίων. Για τον Σεφέρη, ο Durrell εκπροσωπούσε τον διανοούμενο που μπαίνει στην υπηρεσία διαφόρων οργανισμών για να επηρεάσουν συνειδήσεις.

Στη συνέχεια ο Σεφέρης έγραψε το ποίημά του *Στα περίχωρα της Κυρήνειας*, όπου αφήνει αιχμές για τον Durrell, τις οποίες προφανώς ο τελευταίος αντιλήφθηκε όταν δημοσιεύθηκε το ποίημα το 1955:

— Γνωρίζατε τον ποιητή,
ή κάτι τέτοιο, που έμενε τον περασμένο
μήνα εδώ;

Το αίσθημα τ' ονομάζει παλιμνηστη λι-
βιδώ·

πάρα πολύ ασυνήθιστος· τί θέλει
να πει, δεν το ξέρει κανείς· κυνικός και
φιλέλληνα.

— Σώστροφος σνομπ.

— Κάποτε αστείος· τώρα είναι στα λου-
τροά.

— Στην Ιταλία καθώς άκουσα.

— Ναι, κάποιο «σα».

Λέει πως ωφελούν την αφροδίσια ρώμη.

Φυσικά οι Άγγλοι παρακολουθούσαν τον Σεφέρη και στην Κύπρο και όταν διορίστηκε το 1957 πρόεδρος της Ελλάδας στο Λονδίνο, η βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα έστειλε αναφορά στο Φόρεϊν Οφίς, όπου έγραφε πως ο νέος πρόεδρος είναι «Πολύ ενωτικός και σχετι-

κά βαρήκοος». Από την άλλη ο Durrell έφυγε οριστικά –και εσπευσμένα– από την Κύπρο το 1956, την ημέρα της εκτέλεσης των Μιχαλάκη Καραολή και Ανδρέα Δημητρίου. Στο ταξιδιωτικό του μυθιστόρημα *Πικρολέμονα* – ένα εξαιρετικά δυσφημιστικό βιβλίο για την Κύπρο και τους Κυπρίους που επιδίωκαν την ένωση με την Ελλάδα–, που εξέδωσε την επόμενη χρονιά (1957), γράφει για το εσπευσμένο της αναχώρησής του:

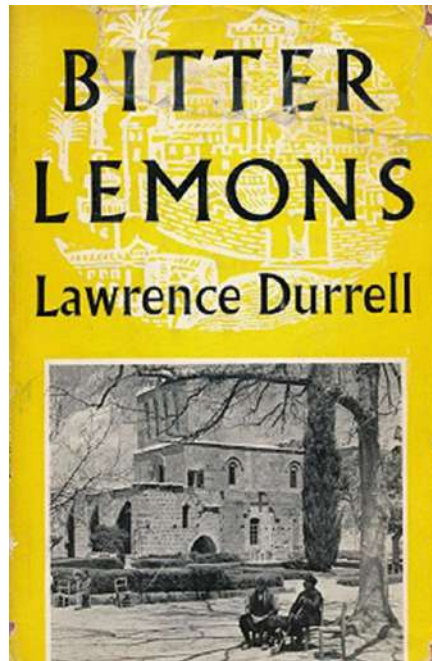
«Είχα να μαζέψω μερικά βιβλία και χαρτιά από το σπίτι το πρωί της εκτέλεσεως. Στην πρωτεύουσα είχε κηρυχθεί γενική απεργία, παραλύοντας τις συνηθισμένες συναλλαγές της ζωής και δημιουργώντας μια σκυθρωπή τεχνητή ατμόσφαιρα αργίας για όλους μας. Τέτοια εκτεταμένα μέτρα είχαν ληφθή εναντίον ενδεχόμενων βιαιοτήτων που δεν φοβόμουν καμιά σοβαρή αναταραχή ή ότι η απουσία μου θα γινόταν αισθητή. «Είσαι τρελλός να πας μια τέτοια μέρα στο χωριό σου», είπε ο Αχιλλέας. Ωστόσο είχα τόσο λίγο καιρό στη διάθεσή μου που δεν υπήρχε άλλος τρόπος να πάρω τα χαρτιά που χρειαζόμουν» (*Πικρολέμονα*, σ. 289).

Στα *Πικρολέμονα* ο Durrell δεν καταθέτει απλώς τις εμπειρίες του (για τη γνώμη του) για τον κυπριακό αγώνα. Επιπλέον, μέσα στις σελίδες του σκιαγραφεί τα σχέδια της Μεγάλης Βρετανίας για το μέλλον που είχαν προαποφασίσει για το νησί, με την συνεργασία της Τουρκίας και με την συγκατάβαση των Ηνωμένων Πολιτειών. Ο Durrell λοιδορεί την κυπριακή επανάσταση. «*Η Κύπρος, από γεωγραφικής και πολιτικής απόψεως, ανήκε στην ίδια τη ραχοκοκαλιά της αυτοκρατορίας. Δεν θάπρεπε λοιπόν να κρατηθεί με κάθε θυσία; [...]*» (όπ. σ. 226). Μιλά με περιφρονητικά λόγια για τους Ελληνοκύπριους ενώ συμπαθεί ιδιαίτερος τους Τούρκους. Γράφει σε άλλο σημείο του βιβλίου για τον Βρετανό Αρμοστή στην Κύπρο:

«[...] διαβάζοντας [ο Αρμοστής sir Robert Armitage] τον εθνικιστικό τύπο πληροφοροείτο με θλίψη και κατάπληξη ότι η διακυβέρνησή μας στην Κύπρο έμοιαζε περίπου σαν τον Αττίλα, ότι είχαμε αναλάβει το έργο του ξεριζώματος του ελληνισμού κι ότι απόφασή μας ήταν να “καταδικάσουμε τους Έλληνες του νησιού σε διηνεκή δουλεία”»; (όπ. σ. 167). Και αλλού για την Τουρκία «*Θα τολμούσε κανείς να δυσαρεστήσει την Τουρκία;*», αναρωτιέται ο Durrell, «[...] θα κινδυνεύαμε [...] ν’ ανατρέψουμε την τουρκική συμμαχία και να καταστρέψουμε το

Ο Σεφέρης και ο Durrell στην Κύπρο, δεκαετία '50.

Το εξώφυλλο του βιβλίου του L. Durrell *Bitter Lemons*.

όλο σύμπλεγμα των Μεσανατολικών υποθέσεων όπου η μεγάλη αυτή Μουσουλμανική δύναμη έπαιξε τόσο σημαντικό ρόλο;» (όπ., σ. 237). Είναι διάχυτη η άποψη σε σημαντική μερίδα μελετητών ότι «ο Ντάρελ στάθηκε κάποτε χρήσιμος για την Ελλάδα, όχι όμως πάντοτε ωφέλιμος για τον τόπο μας».

Η μυθιστορηματική τετραλογία το *Αλεξανδρινό Κουαρτέτο* (που ενέπνευσε ένα από τα καλύτερα έργα της μεταπολεμικής ελληνικής πεζογραφίας μας, τις *Ακυβέρνητες Πολιτείες* του Στρατή Τσίρκα), δημοσιευμένη στο διάστημα 1957-1960, αποτύπωσε το μοναδικό μείγμα παρακμακής ηθικής και πρωτόγονης ενέργειας της Αλεξάνδρειας, ένα είδος περίεργης αντίθεσης που γοητεύει τον μυθιστοριογράφο. Η *θεότητα* του κουαρτέτου είναι ο Καβάφης και αντιπροσωπευτική φιγούρα της έρημης χώρας. Εμφανίζεται ανιχνεύοντας οράματα μνήμης. Η καβαφική αίσθηση της απώλειας διαπλάθει θεματικά την τετραλογία και η ελληνική παρουσία στο κουαρτέτο παραμένει πηγή αλήθειας και αθωότητας. Σε όλο το έργο του Durrell συναντάμε μια ενότητα: τη σχέση του χώρου με τον χρόνο, το ιστορικό και μυθολογικό παρελθόν με το τοπίο, τη σχέση της λογοτεχνίας με τον χώρο. Και πάνω από όλα την Ελλάδα «την καρδιά του Μεσογειακού πολιτισμού», όπως ο ίδιος την ονόμασε, και Πλατωνικό του δαίμονα. Γράφει ο Miller (Σεπτέμβριος 1959) με αφορμή το τελευταίο βιβλίο του Κουαρτέτου: «[...] Θανατάσιο αυτό το κολύμπι των Ελλήνων κάτω από το νερό στη φωσφορίζουσα θάλασσα, έπειτα από τη θύελλα. Όλος αυτός ο ουράνιος χώρος ξεπερνάει σε ομορφιά την ομορφιά του Ομήρου, γιατί σ’ έχει συλλάβει τη διυλι-

σμένη ουσία του ελληνικού κόσμου... [...] Η Αλεξάνδρεια – η δική σου Αλεξάνδρεια – είναι το Πάνθεον των σκληρών θεών του Ομήρου που κάνει ό,τι εκείνοι θέλουν, αλλά, που έχει συνείδηση τι γίνεται...».

Ο Durrell πλανιέται «επισκέπτης» στα ερείπια, προσπαθώντας να συλλάβει τη θεότητά τους και την πατρότητά τους. Το 1965 δημοσιεύει ένα κείμενο, με τον τίτλο *Delphi*, στο οποίο περιγράφει ελληνικές θέσεις που επισκέφθηκε κατά τη διάρκεια όλης αυτής της περιόδου:

«Το να περιπλανηθείτε σε αυτήν τη χώρα με τους λίθινους μύθους, τις θρυμματισμένες μυθολογίες, τα αμβλεία αγάλματα που έχουν περάσει (όπως το κερί σε μια φλόγα) πάνω από το γυαλί του ήλιου, μπορεί να είναι τόσο ανάζωγονητικό όσο και εμπνευσμένο. Πόσο διαφορετικά από την Ιταλία, όπου η ομορφιά βγαίνει από την εξημέρωση - το άγγιγμα του σοφού ανθρώπινου χεριού είναι παντού. Όλα έχουν ιστορία, μπορούν να εντοπιστούν, να αποκωδικοποιηθούν, να κατανοηθούν. Αλλά η Ελλάδα ... όλα είναι συγκεχυμένα, συσσωρευμένα πάνω του, χρωματισμένα, καμένα στεγνά, έχουν εκραγεί. Και ο πειραματισμός των αναφορών του επιστήμονα είναι μια θλίψη. Είναι σαν να μην ήταν πλέον αποδεκτό τίποτα, όλα έχουν γίνει σκιά, προσωρινά [...]».

Ωστόσο, εάν αυτή η απογοήτευση επιμένει για τον ταξιδιώτη σήμερα, υπάρχει κάτι πιο σίγουρο στο οποίο μπορεί να βασιστεί: το τοπίο παραμένει αμετάβλητο, χωρίς συμβιβασμούς, καταπληκτικά καθαρό και κάθετο. Και κάθε ένας από τους αρχαίους χώρους έχει τη δική του γεύση - αντλείται από το ίδιο το έδαφος. Χρησιμοποιώ τη λέξη «αντλείται», καθώς προτείνει επίσης την εξαγωγή πολύτιμων ελαίων από καρπούς όπως η ελιά. Η εναισθησία της Ελλάδας έγκειται σε αυτήν την μοναδική καθαρότητα της συνειδητοποίησης του τοπίου. Οι ιστορικές αναμνήσεις αντηχούν, βουίζουν σαν τις μέλισσες που κάποτε βούιζαν στον τάφο του Αγαμέμνονα [...]».

Μεταξύ αυτών των αρχαίων τόπων οι Δελφοί είναι ο πιο μεγαλόπρεπος, καθώς και ο πιο αινιγματικός τόπος. Οι μακριοί ανεμοδαρμένοι δρόμοι οδηγούν βόρεια από τη Λιβαδειά κουλουριασμένοι σαν το ιερό φίδι. Το τοπίο, τυλιγμένο προς τα μέσα, αποκαλύπτεται μόνο σε αρπακτικά. Οι οροσειρές ανεβαίνουν και υποχωρούν, ξαπλώνουν και ανεβαίνουν. Είναι σχεδόν σαν να είχε μετρηθεί η αναλογία από τους αρχαίους γιατρούς που έκτισαν

Δελφοί. Ιερό Pronaίας Αθηνάς.

αυτόν τον δρόμο προς το κέντρο της γης - προς τον μυστηριώδη ομφαλό που βρήκα για πρώτη φορά ως αγόρι, ξαπλωμένος σε ένα ανοιχτό πεδίο πάνω από τον δρόμο».

Για τον αρχαίο ομφαλό, γράφει και στο ποίημά του *Δελφοί*:

*Κάποτε ο Πύθωνας μιλούσε,
Ερμηνευτές τώρα δεν έχει,
Ξεραίνοντας μες στις
δαφνοστεφανωμένες φωτιές του
Όλα, όσα στο σκληρό θάβονται βράχο.
Και μέσ' από τα διαμαντόφωτα εκείνα
μάτια
Σου λέει μονάχα ό,τι συ μπορείς να ξέρεις·
Ναι, ξέρεις, μα σου λείπει η τόλμη να το
εκπληρώσεις.*

Δημήτρης Γαρουφαλής

Αρχαιολόγος
Διευθυντής Θεμάτων Αρχαιολογίας

Πηγές / Βιβλιογραφία

- Durrell L., *The Big Supposer, interview with Marc Alyn*, N.Y., Grove Press, 1972.
- Durrell L., *Spirit of Place. Mediterranean Writings*, London 1971.
- Οικονόμου Μ., *Λώρενς Ντάρρελ (ο πεζογράφος και ο ποιητής που αγάπησε και ύμνησε την Ελλάδα)*, Αθήνα 1984.
- Λιάνα Σακελλίου-Schultz, «Ο Λώρενς Ντάρρελ και η Ελλάδα», *Διαβάζω* 164, 1987, σ. 32.
- MacNiven I. S., *The Durrell-Miller Letters, 1935-80*, London 1989.
- Ντάρρελ, Λ., *Η Θαλάσσια Αφροδίτη*, Αθήνα 2000.
- Ντάρρελ Λ., *Τα ελληνικά νησιά (μετάφραση Ελεάνα Πανάγου)*, Αθήνα 2007.
- Ντάρρελ Λ., *Πικρολέμονα (μετάφραση Αιμίλιος Χουρμούζιος)*, Αθήνα 1959.
- Ντάρρελ Λ., *Αλεξανδρινό Κοναργέτο (μετάφραση Αιμίλιος Χουρμούζιος)*, Αθήνα 1961.
- MacNiven I. S., *The Durrell-Miller Letters, 1935-1980*, 1988.
- Lillios, Anna, *Lawrence Durrell and the Greek World*, 2004.